

סימן כא

בענין המים שבעיר נוא יארק

זה מקרוב יצאה הכרזה בחתימת ידידי הגאון המפורסם מוהר"ר דוד פיינשטיין שליט"א בכותרת "פסק הלכה" הדורשת לסנן כל המים שבעיר נוא יארק בסיכת שרצים שנמצאים שם, ונלוה לפסק זה חתימות מאחדים מהפוסקים הגדולים שליט"א המאשרים דעה זו, והיה נראה מכל זה כדבר גמור ומוחלט שכן יש לחייב למעשה.

וזה תורף דבר ההכרזה:

א. השרצים האלו שנקראו "קופאפאדס" מתים במים מכמה סיבות, ובעודם בחיים נראים הם בקלות ע"י תנועתם במים, אפילו מרחוק קצת ובלי שום כלי זכוכית המגדלת. ואפילו לאחר מיתתם נראים כנקודות לבנות דקות. לכן אע"ג שאינם נראים במיתתם כשרצים אלא כנקודות לבנות בעלמא, מ"מ אנן ידענו שהם ממין שרצים הנראים לעינים כשהם עודם בחיים, ולעולם נשארים באיסורם.

ב. שרצים אלו אפילו במיתתם נראים בכוס של מים, ואע"ג דהרבה אנשים לא מרגישים בהם מחמת קוטנם, מ"מ אחר קצת רגילות בזה יכולים רוב בני אדם להכירם. וא"כ הוי כניכר האיסור, וצריך לסנן כמו דאיתא בט"ז ואחרונים (יו"ד סי' קד ס"ק א) דאינו בטל מה"ת. ואפילו אם אינם ניכרים בכוס של מים, מ"מ כיון דאפשר לסנן ולהפריד האיסור, אינו בטל ואפילו באלף. ג. מה שיש אומרים דיש להתיר שרצים אלו מפני שמתהווים בבור ומותרים כמוש"כ בשו"ע יו"ד (סי' פד סעי' א), לכאורה אינו נכון בנידון שלנו, ד"רעזערווארור" (מאגר מים - reservoir) כנוא יארק אין דינו כבור, כיון דמים באים לשם ממעינות ונחלים, וממילא חשוב כנובעים.

ד. כיון שנמצאים שרצים אלו בהרבה שכונות בנוא יארק ומצויים הרבה שם, עכ"פ הוי כדין מיעוט המצוי בכל העיר וצריך לסנן המים, ולכן אע"ג דלא שוה המציאות בכל מקום ובכל זמן מ"מ יש ריעותא בכל המים, ולכן בכל השכונות שנמצאים בהם שרצים אלו חובה לסנן המים.

ע"כ דבר ההכרזה הנ"ל בקיצור.

כאשר נבאר להלן בע"ה. והמים שהיו לפני כל תושבי עולם מימות עולם, היו בדיוק באותו המצב ממש כמים שלנו עתה, כמו שנתברר מקרוב ע"י בדיקת ים כנרת והרבה מקומות, והיו שותים אותם ישר בלי סינון כמבואר בגמ' (עירובין פז ע"א ועוד) וכידוע לכל בר דעת, (ומה שנמצא כעת שבהרבה עיירות גדולות מסננים מימיהם, זהו דבר חדש שחייבה הממשלה לע"ע מפני

מיהו תורה היא וללמוד אנו צריכים, ובפרט כי דבר זה מהחמורות ביותר, כי לפי דבריהם נאסרו כל מימי העיר, ומה יעשו הולכי דרכים או המתאכסנים אצל חבריהם, ועירנו זו גדולה הרבה יותר מרוב מדינות שמימי קדם, ומי שמע מאז ומקדם שאסרו מי המדינה לתושביה. והסינון המיוחד שהמציאו בזמנינו לא היה בידם בזמן הקדום, וסינון שע"י בגד מגרע ואינו מועיל,

ומעתה מוטלת החובה על הכל לבדוק גם את תוצרתם, כמו שיש חובה לבדוק שאר ירקות שאינם מתוצרת אותה חברה וכיו"ב. והתלונן ע"ז אצל בעלי החברה, והללו בקשו שישלח להם דוגמא ממה שמצא וכן עשה, וישלחו לו בתגובה ששרצים אלו מהמים שלו ולא מהירקות שלהם, ושלחם נקיים לגמרי, ויבדוק על זה ומצא שכן הוא באמת.

אלא שעתה חמורה הבעיה השניה מן הראשונה, כי המים מלאים שרצים רח"ל, ויבא דבריו אל רבני העיר ובזמן מועט יצא הדבר לרחוב וישתוממו עליו רבים. עד שיצאה ההכרזה הנ"ל, שאין לשתות מאותם המים אם לא יסננום.

ועתה נבוא לעיין בדבריהם האם יש מקום לאסור. ומה שיצא לי, שיש לפקפק הרבה בדברים הנ"ל, הן מצד המציאות הן מצד הדין, הן מצד הסברא. והאמת יורה דרכו, כי דרך ההיתר היא הרבה יותר ישרה ופשוטה מדרך האיסור, והקורא ידון לעצמו בעין שכלו וכפי הוראת רבותיו.

א. אלו שאסרו הראו להם שרצים ממקום אחר ולא מהמקום המשמש למי השתיה: ראשית ראיתי להעיר מש"כ בהכרזה (באות א) וז"ל, "ובעודם בחיים נראים הם לעין בקלות ע"י תנועתם במים" וכו', ע"ש אריכות לשון. הנה כפי מה שידוע לי ושמעתי, באה ידיעה מציאותית זו למחבר ההכרזה (ולהרבה משיבים ומפלפלים), ע"י שהוציאו מים מפראספעקט פארק לעיק [אגם מים הנמצא בפארק (גינה) בנוא יארק, אבל אינו משמש למקור מי שתיה], ובהם נראו שרצים קטנים קופצים אנה ואנה, וכן הראו גם לי וראיתים לאותם שרצים המרקדים במים אנה ואנה. ודגמים ממים אלו הביאו לעיני הרבה רבנים וסיפרו באוזניהם שהם המה אותם השרצים שרואים במיתתם (ע"י זכוכית מגדלת ומיקרוסקופ) במים שלנו, וע"ז בנו דיק ובנין, וכתבו שירד כבר האיסור וכו', כאשר הובא למעלה.

ואף שיתכן שגם השרצים שבמים שלנו כשהם חיים הם קופצים ונראים לעין כל בקלות כמו השרצים שבפראספעקט פארק לעיק, אבל להוי ידוע לכל אלו שהוציאו הוראות בנויות על ידיעה זו, שהשרצים שבאגם

לכלוך המים וגריעותא דידהו, מה שאין כן בנוא יארק, שמימיה נחשבים לנקיים לדעתם, אבל לפני זה היו כולם שותים מאותם המים שלפנינו מבלי שום סינון).

נמצא שלדבריהם כל הקדמונים היו שותים איסורים חמורים כל ימי חייהם. ועל כן חמור הוא עד מאד לאסור מה שלא נאסר מעולם.

וכבר כתב מרן רשכבה"ג מוהר"ר משה פיינשטיין זצוקלה"ה באגרתו הקדושה (יו"ד ח"ב סי' קמו) וז"ל שם, "ואף אנחנו קטני קטנים ידענו זה לדבר פשוט שא"צ לפנים, כי לא הוזכר זה בגמ', וכל הדורות הכשרים הגאונים והצדיקים והחסידים לא השתמשו במיקראסקאפ, וברור שהם קיימו כל דיני התורה ולא נכשלו בשום דבר אף באונס", עכ"ל הטהור. והרי הוא בעצמו שתה יוכל שנים ממים אלו וכן כל הצדיקים וכו' לא נמנעו אף רגע מלגמוע מים אלו, הרי שמצד העבר חמור הדיון הנוכחי עד להפליא, ומה שנוגע להווה והעתיד ד' ירחם עלינו, כי כבר נמנעו בנים מלהתאכסן אצל אביהם באמור עליהם מימיהם אסורים וכל מאכלם יש בו תערובת איסור, ואין צורך לתאר גודל המכשול.

אשר על כן מצאתי חובה לעיין בכל דברי ההכרזה הנ"ל, ובמה שהוסיפו עוד אחרים, ולברר ענינים חמורים אלו ולהוציא לאור משפטם.

ומקודם כדאי להזכיר השתלשלות הבעיה הנוכחית וסיפור הדברים מתחילתם. ידוע כי זה יותר ממאה שנה שתו ממים אלו יהודים יראים ושלמים, ביניהם גם גאוני ארץ ופקחים בעלי עינים חדות לאלפים ולרבראות ולא פקפקו כלל, וברור שפעמים אין מספר בחנו מים אלו נגד השמש והסתכלו בהם היטב ולא מצאו דבר שיהא לבם נוקפם עליו. והי היום ואברך אחד שהחמיר מאד בבדיקת עלי החסה למרור מתולעים לפני חג הפסח, עד אשר בדק כל עלה ועלה ע"י כלי ראיה המגדילים, וגם את מי רחיצת העלים סינן ובחן כל טיפה וטיפה שלהם, אף שהחסה הנ"ל היתה של חברת עלי קטיף שנתפרסם שהעלים שלהם נקיים לגמרי. וישתומם הנ"ל כי מצא במים מדי פעם בפעם שרצים דקים מתים אשר לא שבעתם העין, וחשב שבודאי באו עם עלי החסה מארץ גידולם, ואם כן לא נכון הוא מה שהצהירה חברת העלים שתוצרתם נקיה מחשש תולעים,

הנ"ל אינם ממין זה שלפנינו כלל והם מין אחר לגמרי. כן ביררו בלי ספק, ובאותה שעה לא ראו דגמים ממין שלפנינו כמות שהם בחיים במקורות המים המשמשים לשתייה, ועכשיו שכן ראו, מצאו שינויים וחילוקים בין שני המינים. ולפלא להשוות טבעי השרצים להדדי עפ"י סברות בעלמא. ואני לא הבאתי דבר זה לנפק"מ להלכה כי כפי שנבאר להלן, מכמה וכמה פנים שאין איסור במים אלו, אלא שרציתי להוכיח שאין להכנס לדברים חמורים ע"י שמועות ממרחק, כי רובם בטעות נתנו. ויראה עד כמה צריך להזהר טרם הפרסום בבירורים אחר בירורים ורק אח"כ להחליט.

ב. שרץ שנראה רק ע"י מיקרוסקופ: בפסק האוסר הובא (באות א): :הואיל ומחיים היו השרצים נראים ע"י תנועתם, חל עליהם איסור שרץ המים, ואי אפשר להתירם לאחר מיתתם אף דהשתא אינם נראים רק ע"י מיקרוסקופ, דהואיל וחל עליהם האיסור שוב אין ניתרים, עכ"ד בתוספת ביאור מעט.

והנה מה שאין לאסור דבר שאי אפשר לראותו אלא ע"י מיקרוסקופ או ע"י זכוכית מגדלת, הוא מטעם דלא ניתנה תורה למלאכי השרת, וכלשונו של הערוה"ש (יו"ד סי' פד סעי' לו) "אמנם האמת הוא דלא אסרה תורה במה שאין העין שולטת בו דלא ניתנה תורה למלאכים" וכו', ע"ש.

והנה כבר דנו הפוסקים (ע"י חכמת אדם כלל לח בינ"א אות לד וערוה"ש שם) בענין התולעים הנמצאים בחומץ אם לאסור במקום שאי אפשר להבחין צורת התולעת כי אם ע"י זכוכית המגדלת. מיהו כל זה מיירי במקום שיש קרום עב הצף על פני החומץ שבא לשם ע"י התרבות התולעים והחידקים, וחומר זה נראה היטב לעין, אלא שצורת התולעים הנמצאים שם נעלמה ע"י קטנותם. בהא איפלגו הפוסקים, והאוסרים ס"ל דהעלמת צורתם לא הפקיעה איסורם, שכבר נאסרו, וידיעי עדיין לעין כל ע"י החומר שהשאירו. אבל בעניננו לא יתכן לומר שמי שרואה לפניו כוס מים נקיים וברורים שיצטרך לבדקם ע"י מיקרוסקופ, אולי ימצא בו מה שהיה ניכר לעין בעת חייו ע"י תנועתו. כי מפני אותו טעם ממש, דלא ניתנה תורה למלאכי השרת, א"א בשום פנים לחייב לבדוק כדי למצוא

מה שאינו נראה אלא לעין מלאך ולא לאדם, ומה בכך שכבר חל איסור על איזה שרץ, הלא אנן נקטינן דהשרץ האסור ליתא כאן כלל, כי כן הרוב מחייב. אלא דאולי יש חיוב לעשות בדיקה, ע"ז אמרינן דהשתא אינו נראה וא"א לבדוק אחריו, ולכן בודאי אף אילו נמצא כאן אותו שרץ אמרינן דנתהפך להיות היתר גמור כי התורה התירה לגמוע מים אלו, ואין לאסור מה שהתורה התירה ושפיר פקע איסורו.

ותמיה אני מאד על מה שראיתי מצטטים מספר בן אברהם (להר"א בוקארא מרבני תוניס) ורצו להשוות מה שכתוב שם לעניננו כאן, ואני שמתי עין למה שהביא בספר דרכי תשובה (סי' פד ס"ק מה, ד"ה אמנם להחליט) בשם ספר זה, ושם מיירי באיסור ידוע ומבורר, רק שעוברים התולעים ע"י סינון, והמחבר הנ"ל רצה לאסור אף אחרי הסינון ואיפלגו עליה שאר פוסקים. וכל דבריו אינם ענין למה שלפנינו, כי אנן איירינן בלא ידיע האיסור, ורוב המים לית בהו האי איסורא כלל, אלא שאולי יש לחייב בדיקה מצד ענין מיעוט המצוי (וכמ"ש בהכרזה הנ"ל אות ד), והרי אין לחייב לבדוק אלא ע"י העין כמבואר לעיל, ולכן הכל מותר כי העין לא תתפוס צורת השרץ אלא כמעט מזער, אולי באחד מאלף שהוא מיעוטא דמיעוטא ואין להתחשב בו כלל, ולכן הכל מותר כמו שנתבאר.

וגם מה שראיתי מאחרים המביאים מאמר משו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' קכד) ובין הדברים נמצאים מלים אלו "ומבדקי נמי בשמשא או ע"י כלי זכוכית מגדיל", ואח"כ הביאו מתשובות ר' שלמה קלוגער (בשו"ת טוב טעם ודעת מהדו"ת, קו"א סי' נג) שחלק עליו וכתב דזכוכית המגדלת אין בה ראייה וכו' ע"ש. מדברים אלו היה נראה בשטחיות שלדעת היעב"ץ חייב אדם לבדוק ע"י זכוכית מגדלת ושיש לאסור גם מה שלא נראה לעין אלא ע"י זכוכית מגדלת (כמו בעניננו). אולם המעיין שם יראה שלא כיוון לזה הגאון יעב"ץ כלל, אלא שכתב שיש לבדוק ע"י ראות עין יפה או בשמשא, ומי שבדק כך ולא מצא בו שוב אין לחוש, כך כתב בפירוש שם. אלא שהוסיף שמי שבדק ע"י זכוכית מגדלת ולא מצא ג"כ יכול לסמוך ולאכול משופרי דשופרי, הרי הקיל לסמוך על בדיקת הזכוכית ולא החמיר בשום פנים. והגר"ש קלוגר חלק עליו ואמר שאין להקל בכך וז"ל, "אבל... ע"י כלי זה לא נחשב בדיקה להתיר על כך", עכ"ל.

שזכו להכיר האיסור במו עיניהם, פוק חזי היאך מתייגעים לפעמים ועמלים הרבה טרם יעלה בידם השרץ הדרוש, ואיך שאף אחר שיזכו לקבץ צבורת נקודות לבנות עוד לא יצליחו לתפוס המיוחד שבעדרו, ר"ל אותו הענק שאפשר לתפוס צורתו בעינים מגולות בלי סיוע של זכויות מגדלת.

אמת שאחרים אומרים שרואים הנקודות האלו הרבה פעמים, אבל מה שיותר רגיל אצלי הוא אלו שלא זכו לראות לגמרי, כי אם ע"י מה שהראו להם חבריהם הבקאים שאספו כעמיר גורנה והתלמדו לראות מה שלא נראה לעין חבריהם, ר"ל האנשים הפשוטים, כמוני כמוך כעם ככהן הנשבע כאשר שבועה ירא, היתכן שנתחייב בבדיקה עליהם ושנקראם נראה לעין או מיעוט המצוי.

וואגיד אל הקורא שאחרי שאמרתי דברים מעין הנ"ל לאחדים ממכרי, נגשו אלי כמה פעמים אנשים ישרים ונתנו לי תודה על אשר הצלתי את נפשם מכלימה, כי עד הנה פחדו להודות שהם בעצמם ג"כ לא ראו ולא בחנו בשרצים אלו, כי חששו שאם יאמרו כן לחבריהם ייחשבו לקלי הדעת ובעלי שכל גס או כעוורים שכבר נשחת כח הראות שלהם].

ד. איסור שאינו ניכר, אם יש חובה להפרידו במקום שאפשר: מה שהובא בהכרזה (באות ב): "ואפילו אם אינם ניכרים בכוס של מים, מכל מקום כיון דאפשר לסנן ולהפריד האיסור אינו בטל (עיי' ברמ"א סי' צח סעי' ד) וכו'. ורצה הכותב להוכיח מדברי הרמ"א הנ"ל דהמים שלנו אסורים עד שיסננו. המעיין יראה בלי טרחא יתירה שדברי הרמ"א אין להם שייכות לעניננו כלל, ואביאם: "וכל איסור שמבטלים בששים אם מכירו צריך להסירו משם, אע"ג דכבר נתבטל טעמו בששים, ולכן אם נפל חלב לתוך התבשיל ונתבטל טעמו בששים וכו' יסירנו משם דמאחר דאפשר להסירו הוה כאילו מכירו וצריך להסירו משם", עכ"ל.

הרי דמיירי באיסור ידוע שנתערב בתבשיל ורוצים להתירו ע"י ביטול, וע"ז כתב הרמ"א דכיון דעדיין ניכר

והמעייין שם יראה שכן הוא באמת, ושניהם הסכימו דבבדיקת העין סגי ולא אמר אדם מעולם שהיכא דא"א לראות האיסור אלא ע"י זכויות (כמו במים שלפנינו) שחייב לבדוק אחריו, וכל ענין זה הוא חידוש שלא נאמר עד הנה בשום ספר או ע"י שום פוסק מעולם.

ג. אם אותן תולעים נראים לעינים: בהכרזה (אות ב) נכתב: "שרצים אלו אפילו במיתתם ניכרים בכוס של מים, ואע"ג דהרבה אנשים לא מרגישים בהם מחמת קוטנם, מ"מ אחר קצת רגילות בזה יכולים רוב בני אדם להכירם בכוס של מים, וא"כ הוי כניכר האיסור".

והנה, אלמלא המקרה הנזכר, שאותו אברך בדק את מי השטיפה של החסה בזכויות מגדלת, היו עוברים עוד רבות בשנים טרם ירגישו כי יש מקום עיון במים, כי מה שלא תפסה העין עד הנה היה מפני דקות הבריות הנ"ל עד אשר תשעים ותשע אחוז מהם ויותר, לא יתפשו עין רואה בלי סיוע, אף אחרי שהתלמדו רבים חכמת בדיקתם. והשתא יש לשאול היתכן שמה שעברו עליו יותר ממאה שנה והביטו והסתכלו בו אלפים ורכבות מעיינים ולא הרגיש בו אף אחד מהם לאמר יש כאן איסור או חשש איסור, היתכן שזה יקרא "נראה לעין".

הנה איש אחד הביא לי כמות גדולה ממים שלקח ישר מהברז והראה לי המון נקודות לבנות הצפים במים, והבטתי בהם ע"י "לופ" (זכויות מגדלת), ומצאתי שכמעט כולם הם מפסולת נייר או דבר אחר בלתי מפסיד, ורק אחדים היו מסוג השרצים הנ"ל, אולי שנים-שלשה מתוך חמשים. וכן פעם אחת בא ראש בעלי הדברים למשרד של ארגון הכשרות כדי להראות לרבנים דשם מה שצריכים לדקדק עליו, וסינן שם מים כמו שעתיים וחצי ועדיין לא נמצא בידו אף דגם אחד ממה שמתרעמים עליו כדי שיוכל ללמדם עליו, וכן שמעתי סיפורים כאלה פעמים רבות מאנשים שהיו במעמד כזה בעצמם, שהעידו כי טרחו והתייעפו עד אשר עלתה בידם למצוא אחד או שנים. ואף כהיום, אחר שנוצרו המון "בקאים" ו"מומחים" הצועקים

א. והנה לאחרונה קבלתי חוברת ממשד המים של עירית נוא יארק ששולחים בכל שנה לכל בעה"ב שבעיר, ובין הדברים כתבו שם, שאם רואים במים נקודות לבנות, אין להבהל מזה, כי מקורם על פי רוב מחומר הצינורות, שלפעמים נפרדים מהם חלקיקים הנראים כנקודות לבנות. כן כתבו שם, ולא הזכירו כל סיבה אחרת.

ומהם מתקבצים המים לאחרונה במאגר הנקרא 'ראנדאוט' [Rondout].

לכך אחד מאותם שני המאגרים יש מוצא ע"י מנהרה עמוקה מאד הנקראת 'עקווידאקט' [aqueduct] ומוביל מים - ושניהם הולכים תחת נהר האדסען אל צידו המזרחי של הנהר, ושם יש שטח שלישי הנקרא 'קרוטען' [Croton], והוא הרבה יותר קטן בכמותו מאותם שלמעלה. שתי המנהרות הנ"ל נכנסות לתוך מאגר מצפון לעיר באזור 'וועסטשעסטער' [Westchester] ששמו 'קענסיקו' [Kensico], והוא נעשה לקיבוץ סופי להחזיק ברוב רובם של המים העולים ממקומות הנ"ל, ומשם מוציאים את המים כפי צורך העיר רבתי עם ע"י מנהרות, ומשם יוצאים לרחובות העיר ע"י צינורות גדולים [הנקראים מינס mains], עד שמגיעים לכל בית ובית ע"י צינורות קטנים עד אשר יכנסו לכיורים ואמבטיות וכו' מקומות השתמשותם.

מאז שיוצאים המים ממאגר 'קענסיקו', אין המים רואים את פני האויר עד שיצאו מהברזים שבבתים. יציאתם מ'קענסיקו' היא ע"י פתיחת שערי המים שפותחים וסוגרים תמיד, שאם יניחום פתוחים לזמן ארוך, יש לחשוש שיתקלקלו כי יתקבץ במקום חיבורם חול וחצץ וכיו"ב, כן ביארו לנו האומנים.

ואף כי בכל שטח 'קענסיקו' בודאי נמצאות שם גם בארות אחדות קטנות, מ"מ מימיהן כטיפה מן הים נגד הכמות הענקית של המים הבאים לשם מהמאגרים הגדולים שבמערב נהר האדסען.

והנה כמעט ברור שרוב רובם של השרצים שאנו עסוקים בהם מתהווים (היינו נולדים מביציהם המיקרוסקופיים) בתוך מאגר קענסיקו, כי קשה לתאר איך נולדים במקום אחר (יארך הביאור לזה ואכ"מ) ושם גדלים ומשם יוצאים לתוך מימי העיר, ומתים בדרך ע"י שמערבבים במים כלור [chlorine] וע"י מרוצת המים [turbulence], כי טבעם לחיות ולפרות רק במים שקטים ועצורים כדברי המומחים. מיהו, לא המרוצה לבדה ולא הכלור לבדו בידם להמית השרצים שלנו הנקראים קאפעפאדס [copepods], רק בצירוף שניהם יחד.

ובהכרזה הנ"ל בסעיף ג' הביאו פלפול ארוך להוכיח מהלכות מקואות ועוד, שבמקום שמים נובעים

האיסור א"א להתירו בביטול, כי יסוד ענין ביטול הוא מה דחשבינן לאיסור כאילו אינו, כי זה ביאור תיבת ביטול - שבטל מציאותו ואינו, ומה שעדיין ניכר א"א להגיד עליו שבטלה מציאותו, וזה דבר פשוט עד מאד. והיאך יעלה על הדעת להשוות דבר זה למה שלפנינו דאינו ענין לביטול כלל, כי אנן איירינן בלי ידיעת תערובת איסור כלל, לא נפל שום איסור לתוך היתר ולא נתבטל, אלא דיש להסתפק אולי נמצאו כאן שרצים ואולי לא, והרוב מכריע דאין כאן שרצים ואין כאן בדיקה לפנינו כמבואר לעיל. ולבדוק ע"י סינון אינו ענין להוכר האיסור (ואף אחר סינונים הרבה ומציאת נקודות דקות לבנות א"א להכירם אלא ע"י זכוכית מגדלת). ולפלא לערבב דברים אשר רחוקים זמ"ז כרחוק מזרח ממערב ויותר.

[וראה מה שהרחבנו להלן אות י"א בגדרי תערובות]

ה. דין מי העיר נוא יארק אם נחשבים כמי בורות: עתה בע"ה ניגש אל הערפל אשר שם כבוד ד' הסתר דבר, מה שכתבו בהכרזה הנ"ל (באות ג), שהמים בנוא יארק יש להם דין מים הנובעים ולא מי בורות.

ואומר, כי ברור שמימי העיר נחשבים למי בורות אשר מותר לשחות ולשתות מהם ואף לערות מברזי הכיורים לתוך כלים ולשתות ולבשל בהם בלי מניעה כלל, אף אם ייראו השרצים לעינים בלי זכוכית מגדלת כמבואר בשו"ע יו"ד סי' פ"ד סעי' א' (אא"כ גדולים כ"כ עד אשר יעבור השותה עליהם בכל תשקצו, ש"ך שם ס"ק ג).

ומקודם נתאר את סדר קיבוץ המים ומרוצתם וסדר העברתם מראשית התקבצותם עד הגיעם לבתי העיר:

יש שטח גדול במדינת נוא יארק רובו בתוך מקום ההרים הנקראים 'קעטסקילס' ממערב נהר האדסען, אשר משם מתקבצים הרבה מים ע"י מי גשמים ושלגים וע"י מעינות ובארות נובעים וגם מתוך נחלים הרבה. השטח הלז נקרא 'וואטערשעד' [watershed], ומקומו מתחלק לשני חלקים ראשיים, לאחד קוראים לו חלק 'קעטסקיל' [Catskill], ולשני 'דעלעוויר' [Delaware]. זה של 'קעטסקיל' מתקבל כולו לתוך מאגר [reservoir] גדול ששמו 'אשוקען' [Ashokan]. ושל 'דעלעוויר' מתקבץ לתוך כמה מאגרים,

והנה כל מאגר 'קענסיקו' הוא בור להחזיק את המים המובאים לשם כדי לחלקם לאוכלוסיא דעיר נוא יארק כמו כל בור שבעולם, וכל הפלפול על מקור מימיו הוא בטעות, וכל המקורות שציטטום שם אין אחד מהם נוגע לנו. ואולי אילו היתה נביעת מים בצד הבור ממש הולכת ישר אל הבור היה מה לעיין עליו, אבל כאן הרי מביאים המים מרחוק ע"י מעשה האדם הלא היא מנהרת העקווידאקט, ואין בין זה לכל הבאת מים לבור אלא בגדר כמותו.

ו. פשר דין היתר בעלי חיים המתהווים מן המים: ואני רואה בכאן להרחיב הדיבור קצת ולהראות האיך נדו מן האמת התופסים בדרך שהזכרתי לעיל, ר"ל מה שאומרים שיש לחקור על תולדתה ומקומה של כל בריה הנמצאת במים.

ואביא מדבריהם כפי מה ששמעתי מקשים ומתרצים ומפלפלים, והקורא ידון בראות עיניו.

הנה בשו"ע יו"ד סי' פ"ד סעי' א' איתא וז"ל, "שרצים הגדלים במים שבכלים ושכורות שיחין ומערות שאינם נובעים מותרים וכו' לפיכך שוחה ושותה ומהם ואינו חושש לשרצים שבהם אם יזדמנו לתוך פיו". ושם בהג"ה "אבל אסור לשאוב בכלי ולשתות מהם" ע"ש.

היוצא מכל זה, דשרצים הגדלים בנהרות אסורים, ובחריצין ונעיצין יש אסורים ויש מתירים, ובכלי ובבור מותר לכו"ע.

והשתא יש להקשות, האיך יהא מותר לשחות ולשתות מן הבור, הלא על כל שרץ דק שנמצא שם יש להסתפק אולי נולד כאן (ומותר) או אולי נתהוה במקום הקדום לזה בנהר או במעיין. ומי יוכל להכריע ולהגיד על הבריה הדקה הנידונה לפנינו שבדיוק נולדה כאן, והאיך נפתור ספק זה, ומעתה כל בריה ובריה מוטלת בספק דאורייתא, דאי נולד בנהר אסור מן התורה. ואף שבלי ספק קבעו בגמ' ובשו"ע והפוסקים דמותר לשתות המים כמות שהם, כי לא מצאנו מי מן הפוסקים שיחלוק בזה ויגביל היתר השתיה לעובדות מיוחדות שנוכל להמלט על ידיהם מן הקושיא הנ"ל, מ"מ איך נפרנס הדין במקום שהוא לכאורה נגד כללי הוראה.

ונחלים באים לתוך איזה בור אף דנעצרים שם ואינם יוצאים, לא מיקרי מקום זה בור, כיון שמקורם ממקום נביעה נחשבים המים לנובעים, ואסור לשתות מימיו במקום שיש לחשוש לשרצים (יעוין בשו"ע יו"ד סי' פ"ד מקור הדברים והכללים השייכים לעניננו ע"ש סעי' א'-ג' ואף בסעי' ד' לענין פירש מת).

והנה דיני מקואות בנוים על סוג המים שהמקוה נוצר מהם, ומים נובעים מקרי מעין וזוחלים, והבאים ע"י גשם ושלג מקרי מקוה ואשבורן, ולשניהם דינים נפרדים וחילקם הכתוב לב' סוגים כדכתיב "אך מעין ובור מקוה מים יהיה טהור" (ויקרא יא, לו). ומקור המים וצורת יצירתם הם הקובעים את מצבם ודינם, לא מקום קיבוצם או מצב עמידתם אם עצורים או לא. אבל הדין הנוכחי להתיר או לאסור שרצים שבמים, אינו בנוי על מקור המים וסוג יצירתו, אלא רק על מצב עמידתו עכשיו ותו לא, דהיינו מה שדומה לימים ונחלים, נאסרים בו הבריות הקטנטנות שבמים, ובמה שדומה לכלי מותרים, ומקור המים לא מעלה ולא מוריד. ודבר זה פשוט לכל מעיין בסוגיא ובפוסקים, דע"י להלן.

וראיתי שאחרים ציטטו תשובת חת"ס (ח"ד אהע"ז ח"ב סי' ל) וביקשו להוכיח משם שיש ענין למקור המים, שאם בא ממקום נביעה לבור נותן לבור דין מעין. והכל טעות ועירוב פרשיות, כי שם מיירי בבור שהוא עצמו נובע מתחתיו ולא שבאים לתוכו מים נובעים ממקום אחר, וחלילה להעמיס בדעת קדשו של חכימא דיהודאי בעל החת"ס מה שהוא נגד דבריו ממש. וברור כחמה שדיננו הנוכחי אין לו שייכות לחילוקי מקורות המים הבאים לבור. הגע בעצמך, הלא כל בור שבעולם שאינו נובע מעצמו באים מימיו ממקום אחר, ולפי דעה זו אין זה תלוי בבור כלל אלא במקור מימיו, וא"כ לא יתכן כלל דין מיוחד לבור, אלא כל בור יידון כפי מקור מימיו, וזה נגד הגמ' והפוסקים. היוצא מכל הנ"ל, שכל גוף מים יש לדון עליו כמו שהוא עכשיו, אם הוא בור - יש לו דין בור. ואם הוא נהר - יש עליו דין נהר. וכל אחד דינו מפורש בגמרא ובפוסקים, ואין להטריד המחשבה והשכל ולחקור על מקורה וראשית חיותה של כל בריה הנמצאת בגופי מים אלו - דבר שלא נמצא בשום מאמר הלכתי ושהוא נגד דברי הפוסקים.

ואחרים נדחקו לתרצו ואביאם אחד אחד, כפי מה ששמעתי בע"ה, ונראה מה שיש לדון בכל אחד מהן.

ראשית מה שפורסם בשם גדול א', שאה"נ שאסור לשתות מתוך כלי ובור במקום שהמים שבהם היו לפני זה במקום אחר, כי כולם חמורים מהם ומידי ספיקא לא יצאנו, והיתר השתיה איכא לאוקמי רק היכא דכל המים שלפנינו באו ישר ממי גשמים, היינו, שכל טיפה וטיפה נמצאה שם רק ממטר השמים לבדה ולא נתערבה אף אחת ממקור אחר.

והמבין יראה כי מלבד שאוקימתא זו נמנעה מן המציאות, כי לא נעשה ככלי הזה מימי קדם עד היום האחרון, ומי יהין לאוקמי דין מפורסם לבעלי ההוראה באופן מוזר כזה, אשר שמרו על הכלי ולא הסיחו דעתם ממנו משך שנים רבות עד אשר נתמלא ממי גשמים לבדם. מלבד זאת, הדין ברור שבאופן זה יהיה אסור בהחלט לבלוע שרצי המים, כי הביצים הקטנטנות שאינן נראות לעין, אשר משם מתהוות הבריות הנ"ל (וזה הפירוש האמיתי של "נתהוה מן המים" כאשר יבואר להלן בע"ה), א"א להם לרדת מן העננים כי לא מן השמים הם אלא מן הארץ, ובע"כ הושמו בתוך מים אלו מבחוץ ואינם טבעיים בהם, ומה שהושם מבחוץ א"א לקרוא להם "שרצים הגדלים במים", אלא רק למה שטבעיים במים ודרכם ליגדל שם. אבל למה נאריך לפלפל בדברים נמנעי המציאות ושבירור שאין זה פירוש דברי הגמ' והפוסקים, והיכי תימציות כאלו פרי כח הדמיון הם ולא פרי השכל, ומוטב לחפש בתירוץ האחרים אולי נמצא חציר אשר החיך יטעם אוכל למו.

והנה אחרים אמרו שבע"כ ההלכה דחיק ומוקים אנפשיה, ואין לנו עצה אלא לפרש שמה שהתירו לשתות מי בורות שיש בהם שרצים, הוא רק ע"י בדיקה וביורור על כל שרץ עד שיוכחו על כל אחד ואחד מהם שנתהוה ממים אלו ולא בא ממקום אחר, ורק אז מותר לאכלו. ויש מי שהראה גבורתו להראות שדקדוק לשון המחבר מוכיחם, כי מש"כ "שרצים הגדלים במים", תיבת "הגדלים" תוכיח שיש לנו ידיעה ברורה שכן גדל שרץ זה ממים אלו, פי' שהוכחנו על אמיתת גדילתו שהוא מן המים. ומה שקשה על זה כי א"א לעשות חקירה הגונה על החידק מבלי שנתפוש אותו ונוציאו מן המים ונעיין בגופו וכו', ומי שעושה זה הרי הוא

אוסר תומ"י את הבריה, כי ע"י בדיקתו נעשה לפירש ואסור לעולם. עוד קשה, כי לא ידענו בדיקה זו איך נעשית ואין אדם בעולם היום או בעבר שידע איך להבחין ע"י מבנה השרץ או ע"י סימנים וכיו"ב איזה שרץ נולד פה ואיזה עבר לכאן ממקום אחר. עוד קשה הלא זה נגד לשון הגמ' והשו"ע שאמרו "שוחה ושוחה מהם", ר"ל שוחה אותם בלי בדיקה כלל. עוד מה שדייק מל' "גדלים", הוא ללא תועלת, כי ל' זה אינו בגמ' ולא ברמב"ם והוא ל' המחבר עצמו, ואיך נדייק ממנו מה שלא נוכל לדייק מכל הלשונות הקדמונים שמשמעותן להיפך. עוד קשה, האך יתכן שירצה משהו להשליך מה שבדק בחזרה אל המים ולשתותם אח"כ, ואף אילו לא היו אסורים משום פירש.

וממילא א"א להעמיד דינא דידן בשבירור מהות השרצים כי מה שבדקו בודאי זרקו והשליכו, ומה שלא בדקו עומד בספק ודין, ועדיין אסור.

סוף דבר אין לדרך זו שחר, ובודאי א"א לתרץ בזה הקושיא החזקה הנ"ל, ואין לנו אלא לפנות על ימין או על שמאל אולי נפתור החלום הסתום.

והנה יצאו מן העם ללקוט ומצאו לתרץ, דהכא במאי עסקינן בדוקא בחבית שלפני זה בברנו ע"י סינון או בדיקה תחת קרני השמש כי ברגע מסויים היתה נקיה וטהורה מן הבריות והחידקים והעיפוש, ואח"כ הנחנה והסחנו ממנה דעתנו ושוב נתמלאה תולעים קטנים, אז כבר סר הספק שבאו הני ממקום האסור, ובע"כ נתהוו אלו כאן והותרו לפי גזירת הכתוב.

מיהו אף על זה פקחנו עינינו, כי לפי"ז כל הדינים המובאים בשו"ע מיירי במה שעבר בדיקה קדמית ולא נזכר זה בפוסקים. והגע בעצמך איך יתכן לבדוק בורות שיחין ומערות לארכן ולרחבן ולעומקן. ויותר, דלדעת היש מתירים שבסעי' ב', המתרת מה שנמצא בחריצין ונעיצים, שהם מים מושכין, איך יהא אפשר לבדוק מה שנכנס לשם ממקום אחר, עד שנעמוד בכל אלו בבירור שלפני זה היה רגע בלי תולעת, כל אלו בלתי אפשריים במציאות, וגם א"א לבר דעת להעמיסם בלשון הגמ' ופוסקים ולומר דמיירי באוקימתות הנ"ל, ולשים הענן והערפל במקום דברים המאירים והבהירים, וברור כי לא באנו עדיין אל המנוחה ואל הנחלה ואין בדברים הנ"ל פתרון לבעיתם.

דבתקופת ההיתר היה רק בעולם אותן בריות שנתהוו מן ההיתר מן המים וכו'. ואז אמרתי, פוק חזי, דלפי דעה זו מוכרחים אנו לומר דבאיזה תקופה וזמן שבין הופעת השו"ע להיות מתו ונעלמו מן העולם כל המינים המתהווים מן המים וכו', וגם נבראו ונכנסו להמציאות במקומם שטח רחב של מינים חדשים פרים ורבים מאב ואם, וזה נס יותר משונה ומתמיה מפי הארץ ומפי האתון ואף לא נברא ערב שבת בראשית בין השמשות, אלא בזמננו ממש, זמן של הסתר פנים שבו נסים גלויים בלתי נמצאים. ואת"ל שכן הוא, אז תשאר לפנינו סתירה הגיונית בלתי מתיישבת בהחלט! דהרי המינים האלו הנראים עתה, שהם פרים ורבים, הוצאו, כפי מה שהוכחנו כמעט מהאפס המוחלט, או יותר נכון, מאיזה דבר מצוי דומה לאפס המוחלט, כי לא נמצאו בעולם לפני זה, ותיכף אח"כ לבשו טבע שלא להיות מתהווים מן האפס והמים, אלא להיות פרים ורבים, כי בדבר זה הם שונים ממה שהיה בעולם לפניהם, נמצאו שאלה הבריות שטבעיהם בניגוד לההתהוות מן המים וכו', הם בעצמם נתהוו מהאפס או מן הקרוב לאפס מזמן קרוב, נמצא שיש בהם בב"א דבר והפכו! וסתירה זו לית בעולם נגר ובר נגר דיפרקיניה.

והנה המעיין בדברים הנ"ל, ישאל מי הגיד שכל הבריות הנמצאות עתה באים מאב ואם ופרים ורבים, אולי יש ביניהם מינים אחדים שמתהווים מן המים וכו', והם אותם שנמצאים עכשיו במי הבורות שלפנינו, ועפ"י יהא מותר לשחות ולשתות מהם, ולא נצטרך לדחות דינם של חז"ל ולהשליכו אחר גווינו (לפי דעה זו). ואם תאמר שכן קבעו המדעיים בראיות תוכחיות, הלא לא קבעו על מה שנמצאים בזמננו בלבד, אלא על כל בריה הנמצאת אף לשעבר בכל רחבי הטבע, ואמרו שא"א לשום בריה להמצא בפתע פתאום מן הדומם או מן הצומח ולעבור אל גדר החי, בלתי אם מבעל חי כמותו הקדום לו שיוולד ממנו. וא"כ, לפי דבריהם מעולם לא היה בעולם אותו מין בריה שדרכו להוולד מן העיפוש, והלא א"א לקבל דבר זה מהם, כי הם אומרים על הכינה שנוצרת ע"י פריה ורביה, והרי ההלכה קובעת שאינו כן. וגם אמרו על בריות המים (שאנו עסוקים בהם), שאף אותם שהיו במים בימי חז"ל ובימי השו"ע כולם נולדו מפריה ורביה של אב ואם ולא מן העיפוש.

ויש אשר אמרו, שאה"נ בזמן הזה הכל אסור, כי יש להסתפק כמה שרואים שבאו ממים נובעים כלעיל. ועוד, כי כבר הוכיחו המדעיים שכל השרצים שלפנינו, אף הקטנים ביותר, נולדו מאב ואם ולא נתהוו מן העיפוש ומן המים כמו אותם שבהאוקימתות הנ"ל. וא"א להתיר שרצים אלו שרואים עכשיו, כי אף את"ל שהכתוב התירם היכא דנולדו בכלי או בבור, זה אפשר רק כמה שנתהווה מן העיפוש וכיו"ב, אבל מה שנולד מבריה קדמונית שהיא אסורה א"א להתיר, דהו"ל יוצא מן האיסור כמו הנולד מן הגמל או מביצת עוף טמא. והרי אף את"ל שבריה זו נתהווה כאן, הרי אביה ואמה בודאי באו ממקום איסור כמי נהרות וכיו"ב, או לכה"פ הסב והסבתא שלהם, והרי בריה זו בת לאיסור או נכדה לאיסור, ונמצא שכולם אסורים. ואת"ל האין התירה הגמ' לשחות ולשתות ולבלוע בריות אלה (האסורים), התירוץ הוא, שבזמן הגמ' היו בעולם סוגים אחרים של בריות שהיו מתהווים באמת מן המים ומן האויר והעיפוש, ואלו לא מיקרו יוצא מן האיסור כי לא יצאו מבריה אחרת כלל, ואלה הם שהתירה התורה, משא"כ בזה"ז דהכל נולדים מבריות קדמוניות, ע"כ כולם אסורים, וממילא בטל הדין הנוכחי מן העולם, אחרי שא"א להתיר המינים שלפנינו אף שהם בבורות וכו'.

ובשמעי זאת, שאלתי אם לפי"ז צ"ל דלא רק בזמן הגמ' חיו והיו אותן הבריות המתהווים מן המים וכו' (שאינם עוד בעולם בזה"ז), אלא אף בזמן השו"ע, שהרי כל הפוסקים של תקופת השו"ע נקטו בפשיטות להלכה למעשה שמותרים הם, והרי לדעתם א"א להתיר רק מה שנתהווה מן המים וכו', והתשובה לזה היתה חיובית בודאי, כן הוא בלי ספק, א"א להגיד אחרת. ע"ז שאלתי, אם לפי זה צ"ל דכל הבריות הנמצאות בינינו עכשיו שקבעו עליהם המדעיים שנולדים מאב ואם (וכן העידו שראו במו עיניהם), לא היו כל אלה בעולם בתקופת השו"ע ובתקופת הגמ', כי אילו היו אז בעולם יחד עם אותן הנולדות מן המים, היה בלתי אפשרי להתיר שום שרץ המים ולשתות מן הבורות, כי על כל אחד היה ספק אם הוא מאותן המותרים או האסורים, וא"א להבדיל ביניהם, וא"כ הכל אסור מדין ספק דאורייתא לחומרא ותערובת איסור בהיתר. ע"ז השיבו וגם הדפיסו בחיבוריהם, דודאי כן הוא

זוחלים משם, ולא מקרי בור עי"ז דמושכים המים משם. ואין חילוק במה דרובא דרובא מהמים שם אינם מושכים ועצורים בעצם... דסוף כל סוף המים זוחלים משם ואין דינו כבור", בהא שפיר יש לפלפל, אלא שמסקנת הדברים כמו שכתבתי לעיל ר"ל שמאגר 'קענסיקו' הוא בור גמור, כי מה שיוצאים המים ממנו הוא על פי החלטת המנהלים ברצותם מרחיב וברצותם מקצר ועוצר, ואין שום מוצא שלא סוגרים אותו לפעמים כמבואר לעיל.

אלא שהיה נראה להעיר לפי מה שנמצא בתורת כהנים ובפירוש הראב"ד שם (פרשת שמיני פרשה ג אות ב), "ימים זה הים הגדול... ובנחלים אלו הנהרות... אין לי אלא ימים ונחלים... מנין לרבות שאר ימים ושאר נחלים שהן מושכים בימות הגשמים ואינן מושכים בימות החמה, עד שתהא מרבה להביא את המים שבביברים, תלמוד לומר במים". ופי' הראב"ד, "המים שבביברים... אינן דומין למי בורות... שהבורות... מימיהן עצורים ככלים ונכנסין בהם דרך ארובה ואינן יוצאין משם אלא דרך ארובה ע"י שאיבה, אבל הביברים יש להם פתחים שהמים יוצאין בהם כשהם רוצין", עכ"ל. והיה נראה מזה דאף שכאן מוציאים את המים רק כשרוצים כמו שכתבתי לעיל, מ"מ אינו דרך ארובה אלא מן הצד, ושוב לא מקרי בור אלא ביבר ונאסר כימים ונחלים וצ"ע.

מיהו להלן שם מובא בראב"ד דהא דמרבין ביבר לאיסורא במחלוקת שנויה ואזיל רק לתנא דבי ר' ישמעאל, אבל תנא דבי רב דדריש כללי ופרטי, מתירין.

שוב עיינתי בדברי מרן החפץ חיים בפירושו לתו"כ וז"ל, "מים שבביברין, הם חפירות שעושין הציידין שמאספין בהם דגים והם זוחלין אבל אינם נובעין", עכ"ל. והמקור למה שכתב בביאור מהות הביברין הוא ממתניתין במס' ביצה (ריש פ"ג, כג ע"ב) "אין צדין דגים מן הביברין ביום טוב". ובפ' אלו מציאות מבואר במקצת ענין הביברין עי"ש (כד ע"ב) "שאני נהר בירן כיון דמתקיל", ופירש רש"י "יש בו מכשולים וסתימת גדר שעושין לדגים", ר"ל עושין מקום במרוצת הנהר להחזיק המים ולגדרם שלא יצאו הדגים, ומשם לוכדים וצדים אותם. ואולי הביבר הוא שונה מעט וחופרין אותו בצד הנהר, אבל בלי חיבור לנהר כלל מהיכן יבואו הדגים, ובעל כרחך צ"ל דמי הביבר הם מי

אבל לדידן, ההולכין אחר הדברים האמיתיים של רבותינו זכרונם לברכה, ליתא לחילוק זה כלל, כי מי שנולד מביצה קטנה שאינה נראית לעינים כלל, וכל הגידול וההויה היא מן העיפוש, זה מיקרי לדינא נולד מן העיפוש. והם אותם הכינים והשרצים הדקדקים שאפשר לראות תוך מיקרוסקופ שנולדו מן הביצים, אבל ע"י כח עין נראה כנולד מן העיפוש או מן הבשר או מן הזיעה. ועל אלו אין להן דין והלכה של בריה הנולד מאב ואם, אלא בריה הנולד ומתהווה מן העיפוש, ומותר להורגם בשבת, ובעניננו מותר לשחות ולשתות ממים שהם מצויים בהם, כמו שגזרו חכמינו זכרונם לברכה בדבריהם הברורים המובאים בדברי הפוסקים והשו"ע הלכה למעשה בלי שום מפקפק וחולק. ואני רואה להוסיף כאן הערה קטנה המאירה את העינים, כי ידוע לכל שכל ביצי העופות ונחשים יש בהם חומר מספיק להחיות מהם בעלי חיים השלמים הנולדים, ולא חסר להווייתן שום חומר חוץ מגז החמצן (oxygen) הנבלע והנספח להם דרך החורים המיקרוסקופיים שבקליפה החיצונה הקשה. ובבעלי חיים שנתהווים תוך גוף האם, כמו אצל בני האדם ובעלי חיים היונקים חלב, אין החומר שבתוך הביצים שלהם מספיק להוות ממנו גוף הנולד, עד שרובם ככולם מתהווים ע"י חומר הבא להם ע"י דם האם. מיהו הכינה אין לביצתה חומר מספיק להיות הנולד וגם אין לה עורקי דם המובילין חיות מגוף האם, ואחוז גדול מחומר לידתם בא להם מן הזיעה ומן השיער שהיא דבוקה בו. ולכך נקראו אצל המדענים ביצה פרוזיטית (parasitic egg), כי יונק חומר חיותו מחלקי הבעל חי הדבוקים בו. וכל זה הכירו בו חכמינו זכרונם לברכה בעלי חכמת מעשה בראשית, ולכך חלקו בין הכינים והפרעושים, ולא היה שום בן תורה מסתפק בדבריהם הטבעיים, עד שבאו המתחכמים והתרגלו לומר שכל מה שנמצא בחז"ל שלא זכו להבינו, בודאי היה רק בזמן הקדום וספו ותמו מן העולם, ומה שנמצא עכשיו כולם בריות חדשות שנתהוו מאיזה חומר. והאמת שהחומר הזה אינו אלא בכח הדמיון שלהם, וכל מה שמסרו לנו חז"ל להלכה למעשה הוא אמת לאמיתו ואין לזוז ממנו. ואקצר במקום שאמרו להאריך מפני הכבוד.

ז. אם זחילת המים מהמאגר מחשיבה אותו למעיין:
ומש"כ בהכרזה בענין מוצא המים "וגם המים

הצד דאז הוי ביכר ולא בור, וא"כ כאן לכאורה הרי המים נמשכין מן הצד, קושיא זו אינה מתחלת כלל, כי כל מה שחילק הראב"ד ז"ל בין בור שמוציאים ממנו דרך ארובה לביכר שמוציאין ממנו מן הצד, כל זה נוגע להיכא שמוציאים ממנו את המים ומפרישים אותם מתוך הבור מה שהיה כלוא שם לשעבר, דוקא בכה"ג יש לחלק באופן ההוצאה. אבל כאן, בכל הליכת המים, עדיין הם נחשבים שנסארים בבור, ומעולם לא יצאו ממנו. כי מה שהולך במנהרות ואח"כ בצינורות הגדולים [mains] ואח"כ בצינורות הקטנים, הכל נמשך ישר מהבור וכחלק מהבור נחשב, ואין זה מקרי יציאה לחלק על ידו בין בור לביכר, ועי' היטב בזה כי הוא אמיתי וישר עד מאד.

והשתא לפי זה, יתבאר שאין כלל מקום לערער ולומר, איך אפשר לסמוך כאן על דין מי בורות שביר"ד ריש סי' פ"ד ששרצים הגדלים במים שבבורות מותרים, הרי כבר כתב שם הרמ"א "אבל אסור לשאוב בכלי ולשתות מהם". וא"כ גם כאן, אף אם נאמר שיש להם דין מי בורות, הלא הם כבר נשאבו מן הבור ויהא אסור לשתותם. אולם לפי מה שכתבנו אין כאן קושיא כלל, כי המים אינם נשאבים כלל מן הבור, ולא מיקרו שפירשו מן הבור, דבכל הליכתם עדיין הם בבור ובאגפיו, ועד שיצא מהבור לא פירשו אף פעם אחת.

ואין לחשוש שע"י מרוצת המים פירשו השרצים לדופני הבור, דא"כ יש לחוש לזה ג"כ בחריצין ונעיצין, וא"כ איך התיירו המתירים בסעי' ב' שם (הרא"ש וסייעתו), דהתם יש יותר מקום לחוש שמא פירשו הרבה יותר מאשר בצינורות דידן, אלא ודאי לזה לא חששו מעולם. ומה שהולך מהבור לכלי אין בו בעיא, כי לא חששו אלא בשאיבה ולא בשפיכה, ומפני כמה טעמים אין לחוש שנשאר אף אחד על דופן הכלי בלי מים. זאת ועוד, הרי כל מה שבמים שלפנינו לא איירי אלא בשרצים מתים, דכבר איפלגו בה קדמאי אי מקרי פירש (עי"ש בסעי' ד), וא"כ הוה ספק ספיקא - ספק פירש, ואת"ל שמא הלכתא כהני דס"ל דבפירש מת לא נאסר. ואולי ראוי להאריך בזה.

ומהשתא איזו תועלת יש להמציא חילוקים דקים ומחודשים, שעל ידם יצא לעז על מה שעשו הקדמונים ולהוליד על ידם חומרות אשר אין להם בסיס,

הנהר, אלא שלפעמים מחזיקים בהם ולפעמים מוציאים אותם ומשאירים את הדגים. וכן מצינו בפירוש במס' ב"ב (נד ע"א) "האי מאן דפתח מיא בארעא וכו' פתח תרי בבי חד מעייל וחד מפיק [אחד לצד הנהר ליכנס דגים ואחד לצד שני לצאת - רשב"ם] אדעתא דכוורי [לצוד דגים ניתכוין - רשב"ם]", עד כאן לשון הגמ' ופירושה.

א"כ אין דומה מה שלפנינו לביכר כלל, כי בביכר המים היוצאים חוזרים לרוץ במי הנהר, וזהו מש"כ הח"ח דזוחלין נינהו אבל אינם נובעין, ר"ל דלא נפקי מזחילת הנהר אף דלפעמים סותמים מוצאם מ"מ הדר ערכינהו. וזה מה שפועל הא דיציאתם מן הצד ולא דרך ארובה כדברי הראב"ד, כי מה שיוצאים דרך ארובה מוכיח ששם הוא מקום מנוחתם הסופי, שמעתה לא הולכים המים אנה ואנה, אלא עומדים מוכנים להוציאם לתשמיש לרחיצה או לשתיה, וזהו פי' 'עצורים', היינו כלולים ומוכנים לתשמיש כמו במים שבכלי, ובזה דומים לכלי ממש בכל פרטיו, שהם עומדים נחים ושקטים כי תקופת מרוצתם כבר כלתה, ונכנסו לגדר ההשתמשות, לאפוקי היכא דיוצאים מן הצד ככל ביכר שבש"ס, ששם המים חוזרים להתערב עם הנהר כי כבר פעלו פעולתם בצידת הדגים שנלכדו שמה, ומעתה יוכלו לרוץ יחד עם חבריהם לקראת מגמת דרכם כדברי החכם מכל אדם (קהלת א, ז) "כל הנחלים הולכים אל הים" וגו'.

וכ"ל זה שונה לחלוטין ממה שלפנינו, שבמאגר קענסיקו מתקבצים כל המימות ממקום לידתם, יהיה באיזה אופן שיהיה, כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים או יבצבצו מן המים אשר מתחת לארץ ממעינות תהום רבה, הכל אחד הוא, כי אחר לידתם הובלו אל הבורות הגדולים להיות מוכנים לתשמיש בדיוק כמו בכל בור אסיפת מים שבעולם, ולא יחזרו למרוצת הנהרות לעולם אלא עומדים עצורים לתשמיש. ואין ביניהם לבור רגיל שום דבר, אלא בדמיון הרואים ביציאת המים לתוך הפה והכיור מה שדומה למרוצת מים בנחלים וכו', דברים אשר ילאה השכל להכילם. וכל בעל עין בהירה יראה שזהו הבור שהתיר הש"ס והפוסקים לשתות ממנו בלי בדיקה, וכי ישתנה דינו מחמת גודלו וכמותו.

עוד יש לומר, דמה שהקשינו מדברי הראב"ד שכתב שבור הוא דוקא ששואבים ממנו המים דרך ארובה ולא מן

והנפש הטהורה בטהרה אמיתית, תשמח לקיים כל דברי חז"ל אף מה שאינו מרגיש שביעות רצון.

ועוד דבר אחר יש ברצוני להעיר, כי תמה אני תמיהה עצומה המגעת עד לשמים, מי התיר לאלה האוסרים כל המים שבעולם ומצעים לריבאות נפשות ישראל לסגפם להיות צמאים למים, ולא יוכלו לשתות מה שלפניהם עד שיסננו במסננת שהיא כברזל, למצוא המועיל להם כפי דבריהם, ולא יוכלו לשתות אותם מים ששתו אבותם ואבות אבותם מיום היותם על האדמה עד היום הזה.

ובפוח אני שתשעים ותשע אחוז מהם לא ראו שרצים אלו בחייהם, ואף בני האחוז אחד הנותר לא בחנו, אילו לא הודיע על פני האדמה האחד שטעה לבחון במים שלפניו ע"י מיקרוסקופ הראוי למעבדה מדעית, ולא לשוחררי ההלכה האמיתית. וכשמבקשים האמת יתבוננו בדברים הללו, ולא ילכו שולל, עם הולכי אחרי רבים לרעות ולנטות אחרי רבים להטעות.

ט. אם ראוי להחמיר ולסנן המים: והנה אולי יחשוב הקורא מה בכך אם אבחר להחמיר על עצמי מחמת פחד העבירה ולנקוט כל צעד אפשרי להשתמר אף מספק ספיקא קטן ודק מאד, איזה הפסד יש אם אקשור על פי הכיור חתיכת בגד קטן ולהכפילו, ועי"ז לסנן המים בסינון גמור ויהיו יותר טהורים משאילו לא עשיתי.

על זה אומר, דבסינון הזה יותר קרוב המכשול מהתיקון, והקלקול מצוי מאד. כי דרך חוטי השתי והערב של אריגת בגד להתרופף ע"י המים, וכל כמה דדוחק המים דורך בכחו על הבגד יתנועעו החוטים ממקומם, ובמשך הזמן ישתחררו גופות השרצים שנלכדו ויחזרו להתערב עם מי השתיה, אבל אוי ואבוי לאותה שתיה, כי לפני לכידתם של השרצים היו מותרים כי לא פירשו עדיין ממימי בורם, והרי התורה התירה אז לשתות בלי בדיקה כמבואר לעיל בארוכה, לא כן אחרי הסינון הלז כי כבר פירשו כולם מהמים ונאסרו וכשחזרו לתוך המים אסרו את הכל בשתיה.

וכ"ז מפורש בגמ' (חולין סז ע"א) ופוסקים, וז"ל שו"ע יו"ד (סי' פד סעי' ג) "המסנן מים והיו בו תולעים וכו' אע"פ שחזרו אסורים, שכבר פירשו וכו', לפיכך אין לסננו

ומאידך גיסא להשליך אחר הגו הסכרא הפשוטה הנראית לעין כל, שעל ידה יתישב בקל כל מה שעשו הצדיקים הקדמונים בחייהם הטהורים, ושעל ידה יקילו לכל ישראל לשתות מימיהם בשובה ונחת. הלא זו הדרך אשר דרכו בה הראשונים זכרונם לברכה, שבכל מקום טרחו ועמלו ליישב ולתרץ את הקשה והתמוה בדברי אלו שהיו לפנייהם, ומעולם לא ראינו ולא שמענו שכל כך טרחו ונדחקו להקשות במקום שדרך היישוב הוא פשוט יותר ויותר.

ח. גדר מין השרץ הנמצא בבורות: ויש להעיר, כי כל היגיעה וההשתדלות שיגעו המעוררים והמסתפקים, להמציא הוכחות וטעמים כי אותו המין הנקרא קופפודס [copepods], אינו מה שהתירו חז"ל בפירוש ושהובא בשו"ע ובספרי הפוסקים להלכה למעשה, ויש להסתפק שאולי המאגרים שלנו אינם בכלל בורות, והמינים שנמצאים שם אינם אותם שהתירו חז"ל. הלא תראו (כך יאמר המסתפק), האיך הורגלו הפוסקים לומר שבזה"ז אין אנו בקיאים, ואפי' נביא אלף ראיות לדברינו הרי סוף כל סוף איירינן בדבר שצריך בקיאות וידיעה, והרי אין אנו בקיאים בשום דבר וכו' וכו'. טענות כאלו שמעתי הרבה פעמים.

ע"ז אני אומר ולהוי ידוע לכל בר דעת, שאלו הבעלי חיים הנמצאים בבורות שלנו הם המין היחידי שנמצאים בבורות המים בכל העולם כולו, ואין מין אחר בעולם דומה להם, ואין בור בעולם שאין מצוי בהם מין זה.

וא"ל השרצים הנמצאים בנהרות ובמצודות המים הם מין אחר לגמרי. ואם לא נתיר את אלו שלפנינו, אין מין אחר ובור אחר ומים אחרים שנוכל להצביע עליהם שעל אלו קאי חז"ל ודברי רבוה"ק שהתירו.

ומה תועלת יש בפלפולים המכוונים לבטל חלק אחד מן התורה, ולומר באמת שלא נקבל דינים אלו, כי אינם לפי רוחנו העדינה. והרי אם יבוא איש אחד מאוה"ע ורצונו לקבל ע"ע תרי"ג מצוות חוץ מדין זה שאינו מקבל על עצמו להתנהג כך "כי נפשו לא מטומאה" (יחזקאל ד, יד) וכו', הלא באומרו זאת יפסל להיות גר צדק, כי מסרב לקבל עליו חלק אחד מן התורה הקדושה.

ויועד הלכות שחיטה. וכן הוא בל' השו"ע שם (ריש יו"ד) ובהל' בדיקת הריאה (סי' לט) דהצריכו בדיקה משום מיעוט המצוי ושכיח, ואף אסור בדיעבד אם נאבדה הריאה וא"א שוב לבדוק (לדעת הרמ"א שם סעי' ב), מיהו כל זה מטעם חומרא וסייג, כי מדינא יש לסמוך ארוב בכל מקום, ע"י ש"ך שם (סי' לט ס"ק ח), וכ"כ רש"י חולין י"ב ע"א (ד"ה פסח) "ונקובת הריאה משום דשכיח בה ריעותא בדקינן, והיכא דאיפרשא ריאה ולא בדק מיתאכלא דסמכין אהא וכו', ואין מפרסמין הדבר", עכ"ל.

וז"ל השו"ע (יו"ד סי' לג סעי' ט בהג"ה) "וכן נהגו להקל בעירנו באותן אווזות שמלעיטין לעשות מהן שומן שיש תקנה בעיר לבדוק אחר נקיבת הושט משום דשכיח יותר מסירכות הריאה וכו' ויותר היה טוב שלא לבדוק כלל ולסמוך ארובא מלבדוק ולהקל במקום דאיכא ריעותא", עכ"ל. משמע דמה שהצריכו לבדוק במקום מיעוט דשכיח, הוא מצד התקנה ולא מצד הדין, וזה ברור בלשונו דכתב "שיש תקנה בעיר לבדוק וכו' משום דשכיח יותר מסירכות הריאה", הרי דאינו מצד הדין אלא מצד התקנה, ואף מסיק שיותר טוב שלא לבדוק כלל ולסמוך ארובא, אף דברור שלא התיר לכתחילה לסמוך ארובא, דבודאי חייב לתקן לבדוק כמו בריאה וכן העלה הש"ך שם (ס"ק כג). מיהו זה ברור שמצד הדין אף מיעוט המצוי אינו מחייב בדיקה וחיפוש אחריו אלא מצד התקנה ולא מצד הדין, רק שלפעמים תקנו מטעם חומרא וסייג שלא לסמוך על הרוב היכא דנשללה הבדיקה, כגון בנאבדה הריאה וכמשנ"ל.

והנה מגדולי הדורות שלפנינו ניסו לקבוע ענין זה של מצוי ושכיח, לדעת כמה מקרי שכיח דלהוי פחות מזה לא שכיח עד דקרינן ליה מיעוטא דמיעוטא. וע"י בשו"ת הריב"ש (סי' קצא, בקטע המתחיל גם מש"כ) וז"ל "שכשאנו אומרים פרס ועזניה בישוב לא שכיח, רצו לומר, שאינן נמצאין, ואם היו נמצאין, עדיין לא היה נקרא זה מיעוט מצוי, שמיעוט מצוי, ר"ל שהוא קרוב למחצה ורגיל להיות, דומיא דמיעוט מצוי המוזכר למפרשים ז"ל בסירכות הריאה, דאע"ג דאזלינן בתר רובא ואחזוקי איסורא לא מחזקינן, אפ"ה צריך לבדוק בסירכות הריאה מפני שהוא מיעוט מצוי", עכ"ל. ובאמת קשה לדעת מהו "קרוב למחצה" שבדברי הריב"ש ז"ל, כי מחצה ממש הוא

בקסמים וקשים כלילה שמא יחזרו וכו' ויבא לשתות", עי"ש היטב.

ומש"כ שם הרמ"א "אבל מותר לסננם דרך בגד" וכו', עי"ש, אינו ענין למה שלפנינו, כי שם אין מדובר בתולעים קטנטנים כמו שלנו, שהבגד לגבי אלו הקטנטנים הוא בדיוק כמו צבייתא (ע"י בגמ' שם, והוא הקסמין וקשין של השו"ע) לגבי תולעי השכר, שאסור לסנן על ידם מהטעם שאמרנו, שהתולעים מתעכבים על הקסמין ואח"כ חוזרים למים, וכיון שפרשו אסורים. וכש"כ בזמנינו שהמים פועלים ע"י דחק ואילוף, ובמשך הזמן מתרופפים חוטי השתי והערב, ומתרחבים החלונות שבין חוטי הבגד, ואותם התולעים יוצאים אחר שנאסרו. נמצא לפי הנ"ל שהסינון הזה פעל איסור וסילק את ההיתר והוסיף חטא במקום שכוונו לרחקו.

ואף דאיכא דס"ל דפירשה מתה לא מקרי פרישה, כמו שהובא בסעיף ד' שם, במי העיר שלנו כולם מתים, ולדעה זו אין בהו דין פירש, מ"מ דעת הרמב"ם והובא שם בשו"ע בשם יש אוסרים דאפילו פירשו מת אסורים, ובודאי לא שפיר עבדי לעשות מסננת המביאתם לידי פרישה.

שמא תאמר הלא יצא מחדש מסנן נפלא שרשת הסינון שלו נעשית מחומר חדש אשר נקביו לא יתקצרו ולא יתרחבו לעולם ונסתלקה עי"ז הבעיה הנ"ל (וכן כתבתי במכתב הסכמה לכבוד ידידי הממציאו), אף בזה יש שאלה חמורה לגבי שימוש בשבת קודש, כמו שהארכנו והבאנו את הדברים בפני עצמן (ראה לעיל סימן יב).

י. גדר מיעוט המצוי: ויען כי דנו על זה גם מצד דיני רוב ומיעוט המצוי ודיני בדיקה (וכן הוא בהכרזה אות ד), אענה חלק אף בענין הזה בע"ה.

הנה הלכה רווחת בישראל דמיעוט המצוי ושכיח צריך לבדוק אחריו, אף דברור כחמה שיש רוב נגדו והיה אפשר להקל ולסמוך על הרוב, מ"מ כיון דשכיח ומצוי המיעוט האוסר, א"א להתיר עד שיבדקנו.

ומקור דין זה, הוא מסוגיא קמא דחולין, דאף דנקטינן דרוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, ומותר לסמוך על שחיטת סתם אדם, מ"מ זה דוקא בשאינו לפנינו או בדיעבד, אבל אם הוא לפנינו צריך לבדקו אם הוא מומחה

אבל לאחרונה תפסו העולם וביניהם כמה רבנים חשובים, שכן הוא אחוז ביחס לבדיקת תולעים בירקות. לדוגמא, אם מצאו שקלח אחד של כרוב בין עשרה קלחים נגוע בתולעת אחת והשאר נקיים לגמרי ואין אף באחד מהם שום תולעת, וכן הוא המצב תדיר, אז חל חיוב בדיקה על כל המין של כרוב או לכה"פ על הכרובים שבאיזור זה, כי כבר קבעו שהכרובים הגיעו למספר הפלאי של בעל המשכנות יעקב שעל פי מספר זה נקרא המיעוט מצוי ושכיח, ואף במקום שהכרובים גדולים כ"כ שאפשר להאכיל לעשרים אנשים מכרוב א', ונמצא שרק א' ממאתים איש יפגע בתולעת, אפ"ה מקרי זה מקום שהתולעת מצויה כיון שהגיע למספר הדרוש, ואין להביט אל האוכלים או אל המנות שעושים מן הפירות, רק על אחוז של הקלח האחד בין שאר הקלחים, כי אותו שנמצא בו תולעת מיקרי כרוב מתולע או נגוע בתולעת, ויש לחשבו בדיוק כבהמה א' טריפה בין הכשרות, כן אומרים התופסים בשיטה זו.

ותלמיד ותיק אחד הראה לי שכן מצא באגרת שכתב א' מבאי ביתו של מרן הגאון רי"ש אלישיב שליט"א, והלה כתב וז"ל "והגם שיש לחלק בין בהמה דבמצא ריעותא או טריפות כל הבהמה טריפה, לבין ראש חסה שאם ימצא תולעת א' בו אין כל הירק אסור, אולם לדעת רבינו [היינו הגריש"א שליט"א] גם בזה יש להחמיר להצריך בדיקה", עכ"ל. (והמבקר יראה בין השורות המובאות שם, דאיתא שם בפירוש שמרן הגאון רי"ש אלישיב שליט"א דיבר באמת על א' מעשרה עלים או משבעה עלים של ירק, ודבר זה קרוב הרבה יותר אל השכל, אבל הכותב החליף תיבת 'עלים' בראשי חסה, וכנראה עשה זאת מדעת עצמו, ועפ"י יצא במסקנתו הנ"ל).

והנה בענין המים שלפנינו, שמעתי שרב מובהק אחד דרש לפני קהל גדול ואמר להם שענין העשרה אחוז הוא כחוק ולא יעבור לחייב ע"י בדיקה, ויש לקבוע אם יש באמת עשרה אחוז של מים מתולעים בתוך הבלתי מתולעים, ואז יתחייבו לבדוק כל המים המוכנים לשתייה או לאסור לשתייה מים בלי סינון. והנה בענין הכרובים וכיו"ב, יש חילוק טבעי, שהם הקלחים, שאפשר להשתמש בו לקבוע על ידו אחוז הנגועים. אבל איך אפשר לקבוע האחוז אצל המים, כי אם נגיד שהחפצא

ספק דאורייתא ואסור מדינא, וקרוב לזה הוא עומד על סף האיסור ואיך נאמר שאינו אלא דבר הראוי לתקן לחשוש לו, ומסתמא צ"ל דלאו לקרוב ממש נתכונן אלא לכמות שהיא בשכונת המחצה וקשה לזהותו בדיוק. מ"מ זה ברור שדעת הריב"ש שענין המצוי פירושו מצוי תמיד וא"א להמלט ממנו כי רגיל לראותו בכל עת, ולא יהא כהפתעה בראותו אותו כמו שנאמר על דבר שאינו מצוי ושכיח.

ובשו"ת משכנות יעקב (חיו"ד סי' יז) קבע כעין מספר וכמות מדוקדקת למה שיחייב חיוב בדיקה מצד דין מצוי ושכיח, וז"ל שם (ד"ה ותרתי) "משנה שלימה שנינו בסוף פ' כל הגט, ר"י אומר בג' פרקים בודקים את היין וכו' וקאי אדלעיל דאמר המניח פירות וכו' מפריש עליהם בחזקת שהן קיימין, וקאמר ר"י דין צריך לבודקו בג' פרקים בשנה שמצוי להתקלקל בימים האלה" וכו'. אח"כ כתב וז"ל "ובודאי אין רוב ואף מחצית יינות מחמיצין רק מיעוטן ופוק חזי כמה שיעורו כדתנן בב"ב המוכר יין לחבירו מקבל עליו עשר קוססות למאה... ש"מ דטפי מהכא לאו אורח ארעא להתקלקל... הרי להדיא שיעור יין המתקלקל הוא חלק עשירי... ובעי בדיקה", עכ"ל. ולהלן שם הוא כותב (ד"ה ולענין) וז"ל "וכבר נתבאר תוך דברינו עד היכן יקרא מיעוט המצוי מהך דגבי יין קוסס כמש"ל שהוא חלק מי", עכ"ל.

היוצא מדבריו ומה שנתפרסם מאז ועד עתה בכל רחבי עולם ההוראה, דשיעורו של בעל משכנות יעקב ז"ל הוא אחד מי' להיותו למיעוט המצוי המחייב בדיקה.

ואף שהרבה גאוני בתראי נחלקו על דבריו והקילו לומר דלא מקרי מצוי ושכיח אף אם יהיה בו הרבה יותר מעשרה אחוז, וכ"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' צג) "ומסברא י"ל כי מעוט סתם הוא אם הרוב כפל לכל היותר" ועי' בשו"ת אמרי יושר להגאון המפורסם מוהר"ר מאיר אריק זצוק"ל (ח"ב סי' קמה) ועוד. מ"מ כבר תפסו האחוז האחד מי' של בעל המשכנות יעקב כדבר הנהוג ונתפשט בכל ישראל. מיהו כל זה הוא נוגע לאחוז של טריפות בין הכשירות או לחומץ בין היין, שבב' אלו והדומה להם נפסל ונאסר חלק העשירית לגמרי, והוא להו מיעוט של איסור או פסול נגד ההיתר והטוב שהוא פי תשע ממנו, וזה מקרי מצוי ושכיח.

יא. גדר תערוכות: והנה בענין המים אשר אנו דנים עליהם, יש אשר פלפלו עליהם מצד דיני תערוכות, להוכיח שנאסרו כלל המים שבעיר נוא יארק, כפי דעתם מצד מה שהשרץ בריה או יבש וניכר ואינו בטל וכו', ויש שדנו דשפיר בטל האיסור בתוך המים ומותרים הם כפי הבנתם בהלכות ביטול, ויש אשר דנו על המים לא מדין ביטול, אלא מצד דין רוב ומיעוט המצוי, בין להתיר בין לאסור. ויש שהרכיבו שתייהם יחד וצירפו כללים לקוחים מהל' תערוכות עם כללים מסוג השני לחקוק מהם דרך ממוצע כפי סברתם.

ע"כ, טרם אכלה לדבר על לבי, ראיתי צורך לברר ענינים יסודיים אלה שהמבוכה בהם נפוצה מאד. האחד הוא ענין הלכות תערוכות עם קולותיה וחומרותיה, ומצד הב' ענין חיוב הבדיקה במקום חשש למיעוט המצוי, ודין זיל בתר רובא, אשר במבט שטחי נראים לפעמים ככללים סותרים זה את זה, ולא ידע המעיין באיזו דרך ילך אם לעמוד על עקרי כללי תערוכות וביטול מין במינו ושאינו מינו ולח ויבש, ובריה ודבר חשוב וכו', או להניח כל אלה ולומר ניזל בתר רובא ולא נעמוד על דיני תערוכות כלל, רק שנצריך בדיקה באופנים שונים ולפעמים נפטור מהבדיקה ונסמוך על רוב גרידא.

והנה המעיין הרגיל לעמוד על עקרי ההלכה ופסקי דין בודאי יתמה על שאלתי הנ"ל, כי באמת שני הענינים נפרדים זה מזה לגמרי ואינם בגדר דברים הצריכים לחילוקים דקים להבדיל ביניהם, אלא שכבר ראיתי לאחרונה בלבול גדול בזה, וגם שמעתי כמה ציטוטים ממאמרים הלכתיים שנדברו ונשמעו בין החיים המחליפים ומערבים ב' הענינים האחד בחבירו, ועל כן בחרתי להציע בקצרה בירור דברים למען הסר המבוכה והצל מן הטעות, וזה החלי בע"ה.

פשוט וברור לכל מבין, שכל דיני תערוכות מריש ועד גמירא מיירי בנפילת חתיכה ידועה של איסור או של ספק איסור, למקום שנתערבה היא או טעמה עם ההיתר וא"א להסירה משם כי אין האיסור ניכר איזה הוא, ואף אם יצליחו להסיר גוף האיסור עדיין ישאר טעמו (באופן ששייך דבר זה), והרי יש לפנינו קיבוץ של איזה דבר מאכל או שאר דברים (במקום ששייך לאיסור אחר מבלתי איסור אכילה), שקבוע בקיבוץ זה

שבו מודדים האחוזים הוא חבית המכילה חמשים גלון ואחרי הבדיקה נמצא שיש תמיד רק חבית אחת מתולעת בין עשרים בלתי מתולעות, עפ"י נפטר מבדיקה כי לא הגענו למספר שלם עשרה אחוז. אבל מי הגיד לנו שהכמות שעל פיה יש לקבוע, היא חבית של חמשים גלון בדוקא, אולי היא חבית של מאה גלון, או של מאתיים. ואולי לא ע"י חביות אנחנו מודדים אלא ע"י בריכות מים, ואם נמצא בברכה אחת מבין עשר בריכות תולעת אחת ולא יותר, ובשאר הבריכות לא נמצא אף אחת, מ"מ הלא אותה שיש בה התולעת מקרי בריכה מתולעת ומנוגעת בתולעים, ועי"ז זה נחייב בדיקה דייקנית לכל מים שבארץ הבריכות, וכל זאת משום שהוא הגיע למספר הפלאי של "אחד מעשרה" שעל ידו הוקבע חיוב הבדיקה !!

ויש לדעת כי כל ענין תשובת המשכנות יעקב הוא להדריך מבקשי הוראת אמת בקביעת המצוי והשכיח, ואחרי אשר מצא את המספר הזה של אחד מעשרה, הראה שכך היא הדרך הנכונה לקבוע על ידו גדר המצוי. אבל לו יצוייר שע"י המספר הנ"ל יצא מה שברור לכל בר דעת שהוא בלתי מצוי ולא שכיח כלל, ברור שנניח את המספר ונשתמש בשכלנו, כי אין המספר שולט על הדין ועל השכל ועל המציאות. ורק דבר אחד בא בחשבון והוא לקבוע איזה מיעוט של איסור נמצא תדיר ורגיל להיות בא לפנינו, וכמו שכתבנו לעיל שהופעתו אינה מפתיעה אותנו, והרגל הימצאו בולט לעינינו.

ודע כי ההשתמשות במספרים בכל מקום הוא באמת רק כעין כלי המסייע לבעליו באיזו מלאכה ואומנות, וכל זמן שהכלי עושה פעולתו ומסייע לתכלית, נשתמש בו, אך ברגע שאינו פועל ואף פועל כנגד התכלית נשליך מידינו את ההשתמשות במספרים ונעיין בענין עצמו בלי מספרים, ואם המיעוט יהיה דבר מוזר ובלתי שכיח לא נחייב בדיקה וחיפוש אחריו אף שהגענו לאיזה מספר קסמי.

והנה כל אחד יעיד על המים שבביתו שקשה למצוא הבריות הקטנות שעל ידן הרעישו כל קריה הומיה ולא שכיחי ורגילי כלל, ומה לנו לעשות משחק ממספרים ולהבהיל קהל המדקדקים בהפחדות אשר אין להם שחר. סוף דבר, אין כאן סיבה כלל לחייב בדיקת המיעוט המצוי, וטוב להניח המים במקומם ולשתותם כמות שהם, כי כן הדין דורש והשכל מחייב.

ונקרב חד" וכו', ר"ל דאף בלי ביטול, משוך וניקח בהמה אחת מתוך התערובת הזו, ונימא עליה זיל בתר רובא, וזה אפשר אף בלא ביטול, דכל דפריש אמרינן עליו מרובא פריש. וע"ז תי' הגמ' 'הוה לה קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי', דלגבי דבר זה אין כאן רובא כלל, דהוצאת גוף אחד מקיבוץ אשר הוקבע בו איסור, לא קיים עליו שם רוב והו"ל כאילו שכל בהמה ובהמה חצי גופה מצד א' של התערובת וחציו של זה הב' שבתערובת.

וודין זה דכל הקבוע כמחצה על מחצה דמי, דנים עי"ז המחצה על מחצה בין לחומרא בין לקולא, כגון כשיש צפרדע א' במקום קיבוץ המון שרצים טמאים והם נמצאים ברה"ר, ונגע א' בלילה ולא ידע באיזו נגע אמרינן דהוה כספק השקול (מחצה על מחצה) ודינו דברה"ר ספיקו טהור (עי' כתובות טו ע"א), ואצלנו יהיה הדין דספיקו אסור דהוה כספק השקול של איסור והיתר דאסור לאכלו.]

וע"ז הק' הגמ' 'אלא ניכבשינהו דנייד', ר"ל נגרום שיתפזרו אנה ואנה ויתחילו להתערב בכלל כל הבהמות שבעולם, ועי"ז שוב לא יתקיים עוד הקיבוץ אשר הוקבע בו האיסור, ואז כל בהמה שנתפוס נימא עליה זיל בתר רובא. וע"ז תי' הגמ' דליכא למעבד הכי משם גזירה.

וכ"ל השקלא וטריא הנ"ל מיירי במה שיש עליו דין תערובת, ואז מצד הלכות ביטול יתקיים החפצא של איסור לכשדינו שלא יתבטל, ומצד דין קבוע אסור לקחת חד חד. אבל בלתי תערובת ודאי, כגון כשיש לפנינו ריבוא בהמות אשר כבר שחטנו ובדקנו ממינם ומסוגם הרבה רבואות במשך הזמן, ומצאנו שתמיד נמצא ביניהם ארבעים אחוז טריפות ודאות, ועדיין לא יצא מבין ידינו אף קיבוץ אחד שלא יתברר שיש בתוכם המספר הזה, נמצא מעתה שבין הריבוא שלפנינו ברור כחמה שיש בתוכו כארבעת אלפים טריפות, מ"מ דינם דעל כל אחד ואחד נימא זיל בתר רובא. ומעיקר הדין מותרים כולם, אלא דכבר קיבלו ישראל על עצמם לבדוק במקום מיעוט המצוי, ובמקום דא"א לבדוק כגון בוולד טריפה (עי' תוס' דף עא ע"ב ד"ה וטריפה) ועוד, אז יהיה מותר כל או"א ע"פ הדין של רוב דאמרו חכמים זיל בתר רובא.

והשתא פוק חזי, הרי בציור הראשון נאסרו כולם מחמת האחד הידוע שהוא טריפה לבדו, ובציור הב' אף

מציאות איסור בודאי, ועל כל חתיכה ממנו יש להסתפק שמא זהו האיסור, או שמא מעורב בו חלק מהאיסור הקבוע שם או טעמו. וקיבוץ זה נקרא מקום הספק.

וא"ל ישיאך תיבת 'מקום' לחשוב שצריך לזה מקום מיוחד, כי יתכן שכלל חתיכות הקיבוץ יהיו מפוזרים בד' כנפות הארץ, מיהו צריך שחומר הספק יהיה קבוע בו בודאי הופעת האיסור. ומה שרק רגיל ומסתבר להיותו אפילו קרוב לודאי שיסתובב בו האיסור, לא נכנס בגדר זה ולא מקרי תערובת כלל, וכל הלכות תערובות לא יהיו שייכים בו עד שיכנס בגדר איקבע איסורא ממש, ורק אז יהיו שייכים להלכות תערובות.

ואצ"ע לך ציורים אחדים שישמשו לדוגמא לזה ויספיקו להגדיר הענין הנוכחי די ביאורו.

הנה בריש פרק התערובות (פ"ח דזבחים) איתא דבהמה אחת טריפה שנתערבה ברבוא בהמות כשרות נאסרו כולן אפילו להדיוט, ובמקום שא"א לבדוק כגון בולד טריפה אליבא דר"א (עי"ש דף עד ע"ב) אין עצה להציל אף אחד מאלו, והטעם לזה מבואר בסוגיא התם דבעל חי חשוב לא בטל.

וז"ל הגמ' (עג ע"א), "ונמשוך ונקרב חד מנייהו ונימא כל דפריש מרובא פריש", והקשה הגמ' "נמשוך, הו"ל קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי. אלא ניכבשינהו דנייד ונימא כל דפריש מרובא פריש" וכו'. ומסיק שם "אלא אמר רבא משום קבוע", ופירש"י "דילמא אתי לממישך ולמיסבינהו חד וחד כי לא נייד, דהו"ל קבוע וכמחצה על מחצה דמי, וליכא למיסמך ולמימר מדורובא פריש", עכ"ל. והובא להלכה ביו"ד ריש סי' ק"י.

והשתא נעיין קצת בדברי הגמ', דבתחילה שקיל וטרי בדינה של התערובת שלפנינו, והק' (דף עב ע"א) "וניבטלו ברובא", פי' דאף דיש כאן לפנינו תערובת ידועה שהוקבעו בה חתיכות של איסור וחתיכות של היתר, מ"מ מצד דיני ביטול יתחשב האיסור כאילו אינו בעולם עוד, דביבש ביבש מין במינו בטל האיסור ברוב ההיתר, ונעלמה מציאותו. וע"ז תי' דדבר כזה אינו יכול להתבטל וקיים מציאותו לעולם, אי משום דהוי דבר שבמניין, או דבע"ח חשיבי ולא בטילי למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה. וע"ז הק' הגמ' (עג ע"א) "ונמשוך חד

איסורא בתערובת זו אסור לעשות כן, דאין כאן רוב להחיות בשביל דקבוע כמחצה. והשתא דנאבד או נשרף אחד מהאי תערובת אזדא ליה דין קבוע, דשוב א"א לומר עוד שיש בודאי בתוך הקיבוץ הזה מציאות קבועה של איסור, דאולי אותו שנאבד של איסור היה, ואף שהרוב מוכיח דלא כן, מ"מ בטל מכאן הודאי הגמור שהיה עד השתא ואזדא ליה דין הקבוע מהכא, ואז מותר ליקח חדא חדא ולסמוך על הרוב. אלא דמכיון דכבר חל על קיבוץ זה שם תערובת איסור מאז שנתערבה בתוכו חתיכת איסור ידועה ולא נתבטלה בתוכו מפני חשיבותו, ודין ושם זה לא פקע מיניה גם לאחר שנאבד אחד מהן, אבל זה כן, שנתבטל ממנו הדין דכל קבוע כמחצה על מחצה דמי כנ"ל, והותר לקחת אחד אחד. לכן אמרו חז"ל שאין להחיות אלא בלקיחת שתי חתיכות כאחד (ע"י איש אחד או ב' אנשים כאחד כמבואר בפוסקים וע"י בפמ"ג על אתר ובט"ז שם ס"ק ט), וכן החמירו שלא לאכול את כולם ע"י אדם אחד או ע"י ב' בנ"א כאחד (שם סעי' ז בהג"ה), וכל זה מפני ששולטים על קיבוץ זה ב' דינים אלו, הא' שעדיין יש איסור בתוכו שלא נתבטל, הב' שפרח ממנו דין קבוע.

והמתבונן בזה יאורו עיניו כי יפתח לו השער הסתום בע"ה. דכל זה שייך היכא דנפל האיסור ברוב היתר, ועי"כ יוכל לסמוך על הרוב היכא דפרח מיניה דין קבוע. אבל לא כן בנפלה חתיכה של ספק איסור בתערובת של חד בחד, ואף דנאבד או נשרף אחד מהם, דשם הוא במציאות תערובת של מחצה על מחצה, לא מפני דין דכל קבוע כאילו הוא מחצה על מחצה, אלא מפני המציאות הממשית של תערובת דמחצה על מחצה, ומה בכך שנאבד חד מיניהו ואזדא מיניה דין קבוע, הלא שם זה של קבוע עדיין לא בטל מאותו הקיבוץ, כי עדיין קיים בו דין מחצה על מחצה, והמחצה נשאר עליו כדמעיקרא, ואז הדין הוא לחומרא ככל ספק השקול, ומה שנפל בו רק ספק איסור לא הועיל בו להקל עליו מטעם ספק ספיקא, דהו"ל ב' גופים וב' עינים כמבואר שם בארוכה. ומעתה בע"ה נתברר לנו דברי מרן הש"ך בטוט"ד מבלי לתלות בסתימתם אמרו כמאמר כמוס ונעלם.

נחזור על הראשונות, למה שקבעו דרך אם בודאי נתערבה חתיכת איסור או ספק איסור בקיבוץ מוגבל של

דיש שם כארבעת אלפים של איסור (היינו פי ארבעת אלפים מהציור הא'!), דינם דכולם מותרים דזיל בתר רובא. והחילוק היחיד שביניהם, הוא דבציור הראשון איקבע עליו שם תערובת, דנתערב שם בתוך קיבוץ מוגבל וידוע מציאות ודאית וידועה של איסור, ומאז יש עליו כל דיני תערובות, לח ויבש ומין במינו ובשאינו מינו, ודבר חשוב ובריה וכו', הכל בכל מכל כל. אבל מבלי תערובת ודאית כדלעיל אין שום דין מדיני תערובות נוהג בו כלל. ובמקום שתבטל אותה התערובת מקיבוץ להכנס בתוך האוכלוסיא הכללית (ניכשינהו דנייד), בטלה משם שם תערובת, ושולט על כל א' וא' מאותה התערובת דין נפרד של ליזיל בתר רובא, כי אין לפנינו עוד קיבוץ של גופים שנקבע בו האיסור, כי הקיבוץ גופא אזדא ליה, ואין כאן תערובת של איסור והיתר שאין האיסור בטל בתוכו.

וע"י בש"ך כללי ספק ספיקא (ארוך, אות ט), ושם מיירי בעובדא דנתערבה חתיכה ספק איסור בהיתר שזה בכמות (חד בחד), ודין עליו הש"ך (לפני זה) אם אפשר להחיות גוף אחד מאותה התערובת ע"י ספק ספיקא, שמא חתיכה זו אינה אותה של ספק איסור ואפי' את"ל שכן הוא, שמא אינה אסורה. והעלה שאין להחיות עי"כ דהו"ל ספיק ספיקא משני עינים ושני גופים. והוסיף שם וז"ל "ונראה דאפילו נאבד אחד מהן מן העולם לגמרי, לא מהני בכה"ג, דאף ע"ג דהיכא דנתערב דבר חשוב חד בתרי ונפל אחד מהן לים או נאבד מן העולם, הותרו כל השאר כדלעיל סעיף ז', הא אמרינן התם טעמא דמן התורה כבר נתבטל ברוב, ורבנן גזרו בדבר חשוב שלא להתבטל, הם אמרו והם אמרו שאם נאבד אחד מהן תולין להקל, מה שאין כן הכא", עכ"ל.

הרי הניח התירוף וההסבר בכעין פרשה סתומה כענין גזירת חכמים, כלומר, כך היה רצונם של חכמים ואין להרהר אחריהם.

ונראה לבאר ענין זה ע"פ מה שביארנו לעיל, בסברת מה שהתירו בנאבד או נשרף בתערובת דבר חשוב, באופן שלא יקשה כלל למה נאסור ולא נתיר בנאבד דחד בחד דהכא.

דהנה מבואר מסוגיין דאילולא האי כללא דכל קבוע כמחצה על מחצה דמי, היה מותר להקריב חד מנייהו ונימא כל דפריש מרובא פריש, אלא דכיון דאיקבע

כלל המין כולו כתערובת, ולא על כלל האוכלוסיא דמדינה שלימה כתערובת של איסור והיתר, וגם על שדה בעוד שלא נתקלטו ונתקבצו גופיו להיות לקיבוץ מוגבל אשר עליו יחול שם אגודה וקיבוץ. ורק אחרי שיתערב בו מה שנתערב אז יחול עליו שם תערובת, אבל בלתי כל זה אין לדון אלא מדין רוב ומצוי, כנלענ"ד הדרך הנכונה והסלולה בענינים אלה בע"ה.

ובאמת יש לדון הרבה אם שייך כלל שם תערובת על הופעת תולעת בשדה כרובים, מעור טעמים, ואסתפק במה שכבר העלנו למעלה, ואכמ"ל.

והנה כל אלו שפלפלו בענין המים אשר אנו דנים עליהם, מצד דיני תערובת, להוכיח שנאסרו כלל המים שבעיר נוא יארק, הרי אין ה' תערובות שייכים כלל לנדון דידן, ואף שראינו שכמה מגדולי הפוסקים האחרונים פלפלו בענין הביטול וכל אגפיו בנוגע לשאלת שרצי המים, אל ישיאך לבך שדבריהם שייכים לשאלת מימי עיר נוא יארק שלפנינו, כי הם דנו על בורות מוגבלים שהוכרו בתוכם שרצים, ואז יש לדון עליהם ככל דיני קדירה ותערובת שבהל' איסור והיתר שבשו"ע יו"ד (מס' צח עד ס' קיא). אבל בענינו, אי אפשר לחשב את המים ההולכים בתוך הצנורות הגדולים שמתחת רחובות עיר נוא יארק כתערובות איסור והיתר, ויהיו המים נידונים לפי"ז כחפצא של איסור עד שיסתנו, כי א"א לדון עליהם כגוף וקיבוץ מוגבל שנתערב בו איסור, וזה מכמה פנים, האחד, מצד מה שלא נודע האיסור שבתוך המים אלו שלפנינו, כי כל אלו השרצים שראינו אותם, הלא הם ממה שכבר הוציאום מן המים, ומה שנודע לנו מצד ההוכחה שבודאי יש שרצים שם, ואף נוכל להגיד בדיוק כמותם, כל זה בנוי על ראיות תוכחיות מצד מאי דליתא קמן.

ובזה יובן עיקר החילוק בין רובא דאיתא קמן לרובא דליתא קמן. דכל רובא דאיתא קמן הוא כעין תערובת כמו שביארתי לעיל, ורובא דליתא קמן הוא ענין הוכחה ממה שאירע לפני זה על ההווה, ר"ל איכות החומר שלפנינו, והבאת ראיה בנויה מחכמת הניסיון על מה שעדיין לא עבר החיקור והבדיקה. והרי זה ממש כעין האחוז של טריפות שבתוך כל קבוץ בהמות שאין עליהם דין תערובת כלל כפי המבורר למעלה, ואין שום חילוק

חתיכות היתר, רק אז יש להגדיר את הקיבוץ שהוא בשם תערובת איסור והיתר, ורק אז יש לנהוג בו כל דיני תערובת כנ"ל, ובלי כל זה אין תערובת כלל. ואף במקום תערובת ידועה, מאז שנתבטל הקיבוץ ונתערב או התחיל להתערב באוכלוסיא הכללית, אזדא ליה הקיבוץ ובטלו משם דיני תערובת כנ"ל. ואם נשאל האך מסתבר דבר זה, אמאי לא נימא אדרבא הואיל ומהשתא נפצה התערובת הנ"ל בין בהמות העולם, נחזיק לכל בהמות של כל העולם כולו כתערובות של איסור והיתר, ונאסרם כולם עד שיבא אליהו או עד שנשרף או נאבד מהם. התירוץ לזה שלא יתכן שנחשוב האוכלוסיא הכללית כתערובת, כי אין שם תערובת חל רק על קיבוץ מוגבל שלא יתרבה רק בהוספת גופים לתוכו ולא יתמעט רק בהוצאת גופים מתוכו, ולא באוכלוסיא הכללית של העוצם שהוא בדבר חי מתרבה ומתמעט מעצמו.

ואם נפשך לפקפק בסברא זו, ישנן סברות וחילוקים אחרים עד בלי די להבדיל בין הקיבוץ הידוע המוגבל בכמותו ובין המין והאוכלוסיא הכללית.

ונביא בע"ה דוגמא לתוספת ביאור דבר זה. נצייר לעצמנו מי שעבר בשדה מלאה אלף אלפים קלחי כרוב, והביט באחד מהם וראה תולעת קטנה נכנסת בו, וכעבור איזה רגעים שכח באיזה קלח ראה את התולעת הנ"ל. וכבר בדקנו הרבה פעמים כרובים משדה זו ומצאנו שהמתולעים הם פחות מאחוז אחד מהם, וכבר החלטנו דלא בעינן להו בדיקה לתולעים כי המתולעים הם מיעוט שאינו מצוי מכל הבחינות. והשתא יש לעיין אם צריך לדון על שדה זו מדין תערובת, כי אחרי אשר כבר ראינו תולעת אחת בודאי בתוך קלח אחד, אלא שנשכח מקומו, אולי נעשית השדה כולה תערובת של כרובים ותולעים, כי התולעת בריה היא ואינה בטילה אפילו ביותר מאלף לרוב הראשונים.

ונמשיך הציור בעוד צעד להלן, ונדמה שהאדם הנ"ל שכח באיזו שדה ראה את התולעת וגם באיזו מדינה קרה המקרה הנ"ל, האם נאמר שמכאן והלאה יש לדון על כל מין כרוב שבעולם כתערובת איסור, וכל חלק ממנו כחפץ של איסור כפי אשר יגזר הלכות תערובות, ואולי נקל לאכול מהם שנים שנים כי בודאי כבר נאבד או נשרף כפי כמות האיסור. והנה כל בר דעת יבין דאי אפשר לדון על

בעולם שיכדיל בין ב' דברים אלו, היינו הבהמות והמים, כי הם שוים ממש בצורה ובתכלית. ועוד, מצד מה שא"א להגדיר מים אלו כקיבוץ מוגבל ששייך בהם דיני תערובות, כי הם מתחלפים תמיד נכנסים ויוצאים, וא"א בשום פנים שכלל המים שבנוא יארק יתחשבו לגוף וקיבוץ אשר יתערב בו איסור, ויהיה נידון כתערובת איסור והיתר, דבר זה לא יעלה על דעת המבין, ובפרט אחרי הביאור וההוכחות שהארכנו בהם למעלה, ברור שאין לדון על המים הכלליים כתערובת איסור והיתר בשום פנים.

פוף דבר: ביררנו הדין מכל צדדיו, ומסקנא דהא הלכתא שאין לחשוש מלשתות המים שבנוא יארק, דאותם שרצים המתים אינם בכלל "נראים לעין", ואף שבחיהם היו נראים כיון שעתה אינם נראים אין בהם איסור כלל. כמו"כ המים הנ"ל יש להם דין "מי בורות" שהתירו הש"ס והפוסקים והשו"ע בלי חולק לשחות ולשתות מהם אף אם יש בהם שרצים. ואין אותם השרצים בכלל "מיעוט המצוי" ולא בכלל תערובת איסור, כפי שהארכנו בגדרי אותן ההלכות. והחוששים לסנן אותם המים, עלולים להכשל באיסורים חמורים אחרים הן כאשר ציינו בתוך הדברים, והן ממה שהארכנו בזה במקום אחר (ראה לעיל סימן יב).

ובאמת הרבה יותר ממה שכתבנו לעיל עדיין יש לדרוש לברר ענין הנוכחי עד תכליתו, אבל מה אעשה כי המלאכה מרובה והזמן קצר ובעה"ב דוחק, וילמד סתום מן המפורש, ואיש על מקומו יבא בשלום בלא מכשול ועון.